

Всеволоддя політичних партій як загроза демократизації держави

Едуард Афонін,

доктор соціологічних наук,
професор кафедри державної політики
та управління політичними процесами
Національної академії державного управління
при Президентіві України

Олександр Радченко,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри політології та філософії
Харківського регіонального інституту
Національної академії державного управління
при Президентіві України

Для ефективного вирішення нинішнього затяжного політичного протистояння в Україні необхідно зрозуміти, які чинники його обумовлюють. Визначити причини подібних криз в країнах, які в попередні історичні періоди зуміли вийти на шлях сучасної демократії, можуть так звані компаративні (порівняльні) дослідження. Порівняльний аналіз демократичних перетворень в США й сучасного українського політичного дискурсу пропонують автори цієї статті.

Україна і США є унікальними і водночас історично схожими суспільними утвореннями. Адже як для першої, так і другої країни властиві прискорені темпи подолання трансформаційних перипетій на шляху цивілізаційного розвитку, на що іншим демократичним країнам знадобилися сотні років. В політичній історії обох країн є немало й іншого, що їх поріднює. Це, зокрема, характер проблем, які їм випало вирішувати, торуючи шлях до демократії. А тому сьогодні актуальним для України є аналіз державних рішень, що свого часу стали для США політичною новацією і надійним засобом подолання загроз, що постають на шляху становлення демократичного устрою. Спираючись на класичний аналіз американського державотворення – „Демократію в Америці” А. де Токвіля, ми вже писали про загрозу демократії, що виникає внаслідок

всевладдя політичних партій в Україні [3]. Досліджуючи соціальні цикли американської та української суспільної історії з використанням методології „універсального епохального циклу”, ми висунули гіпотезу про універсальність загроз демократії і про тісний зв'язок, що існує між зловживанням політичними та економічними свободами громадян.

В контексті заявленого дискурсу найбільший інтерес викликають два перехідні стани суспільної трансформації США, які датуються 1776 - 1783 та 1929 - 1940 роками.

Перший з означених нами періодів американської історії характеризувався перехідним станом суспільної системи, який супроводжувався боротьбою молоді демократії за державну незалежність. Головним випробуванням для молоді державно-політичної системи, за визначенням А. де Токвіля, стало „зловживання політичною свободою громадських об'єднань” [4, ч. II, с. 193 - 197], що логічно впливало з щойно виборених політичних свобод громадян. Саме ці (політичні) свободи через десять років задекларувала французька революція (1789 - 1794 рр.), означивши їх для всього світу як неодмінні природні права людини. Американська ж молода демократія, вперше скориставшись на практиці цими правами, виявила своєрідні больові точки початкового періоду демократизації - зловживання політичними громадянськими свободами. І вона знайшла ефективний та універсальний, як свідчить порівняльний політичний аналіз, засіб протидії цій загрозі, закріпивши в Конституції 1787 року принцип поділу державної влади на гілки-функції: законодавчу (ст. 1), виконавчу (ст. 2) та судову (ст. 3) [4]. Специфічно американським рецептом обмеження політичного всевладдя партій стало запровадження двопалатного парламенту, до якого представники нижньої палати (депутати) обираються за партійним принципом, а представники верхньої (сенатори) - за мажоритарним.

Історично другим перехідним періодом суспільної трансформації в США, коли було виявлено ще одну небезпечну пастку для демократії, стали роки „великої депресії” (1929 - 1940 рр.). Саме тоді вийшли на поверхню наслідки зловживання економічною свободою громадян. Це, зокрема, проявилось у надмірному впливі на суспільно-політичні процеси груп інтересів, які представляли великий капітал. Як зазначає російська дослідниця О. Александрова, посилаючись на Л. Корі, стратегія виходу з цієї кризи „полягала в необхідності послідовно обмежити можливості суб'єктів, спроможних чинити перешкоди вільній приватній ініціативі й рівній конкуренції як на ринку виробництва товарів і послуг, так і на ринку праці чи на ринку політичного вибору” [1, с. 20].

Не випадково центральне місце в цитованій праці О. Александрової посідає дослідження особливостей становлення середнього класу. Адже саме це питання безпосередньо підводить до сутності проблеми і суб'єктів зловживання економічними свободами громадян, а відтак і до адекватних

державно-політичних рішень. „Проблема політичної організації суспільства, – зазначає В. Разін, – нерозривно пов’язана з питанням про політичний режим, тобто про конкретні методи здійснення диктатури (панівного) класу” [7, с. 11]. Отже, політичний режим формується як механізм реалізації інтересів головних політичних суб’єктів суспільства. Уточнюючи В. Разіна, зазначимо, що панівним політичним суб’єктом в державі не обов’язково може бути соціальний клас, але й будь-яка соціальна група: харизматичний лідер з його оточенням і прихильниками (авторитарний режим), промислово-фінансові групи (олігархічний режим), представники панівних релігійних течій, як правило, фундаменталістського спрямування (теократичний режим), численні організації громадянського суспільства різного типу й різного соціального складу (поліархічний режим).

Як відомо ще з часів Платона й Аристотеля, концентрація ресурсів (економічних, політичних тощо) завжди має наслідком ризик зловживань і виродження. Так, аристократія як влада найкращих, чесних і честолюбних представників національної еліти перероджується на олігархію, як тільки починає ставити власні інтереси вище державних і вирішувати перші за рахунок других. Універсальним засобом від загрози надмірної концентрації ресурсів влади світова історія називає децентралізацію і деконцентрацію. Адже розпорошення владних ресурсів між більшою кількістю осіб та інститутів у певній критичній масі мінімізує можливість зловживань.

Отже, проблема демократичного переходу і сталого демократичного розвитку – це не тільки проблема політичної виваженості впливів на державно-владні інститути з боку ключових суб’єктів політики, але й проблема збалансованості економічних інтересів олігархії і середнього класу за право вільної підприємницької діяльності в будь-якій країні. Адже природно, що економічні інтереси великого капіталу багато в чому суперечать економічним інтересам середнього класу. Перші прагнуть до монопольних умов господарювання, за яких утверджується несправедливий розподіл результатів діяльності і стають можливими надприбутки. В економічній політиці це тягне за собою скорочення соціальних програм і збільшення податкового тиску на мале й середнє підприємництво, поширює клієнтелізм і державні преференції олігархічним промислово-фінансовим групам (ФПГ). Прагнучи законодавчо закріпити своє панівне становище, ПФГ намагаються взяти під контроль провідні політичні партії, а через них і всі гілки влади, передусім законодавчий орган країни. Отже, якщо більшість економічних (власність, капітал, земля) і політичних ресурсів (присутність у владі, контроль над законодавчою і виконавчою гілками влади) належить невеликій групі людей, то в країні неодмінно формується олігархічний режим, який, „приватизуючи” партійну й політичну систему, отримує

контроль і над законодавчою, і над виконавчою, і над судовою гілками влади. Намагаючись остаточно закріпити своє панівне становище, олігархія стає на бік авторитаризму, націонал-популізму тощо.

Олігархії не потрібен міцний середній клас, не потрібні й незалежні від капіталу масові політичні партії – захисники інтересів середнього класу. Адже коли ресурсна база середнього класу досягає критичної маси, то сам середній клас перетворюється на панівного суб'єкта політики, його політичні організації отримують владу, відтак державні інститути припиняють обслуговування олігархів. В країні встановлюється демократичний політичний режим.

Наскільки природно сумісними є основні політичні й економічні права людини, настільки й реальною є загроза зловживання ними. Олігархія, що виникає за рахунок обмеження економічних свобод більшості громадян, прагне закріпити своє панівне економічне становище політичними методами, встановлюючи контроль над партіями і владою. В результаті зловживання свободами економічними логічно продовжується зловживанням свободами політичними. Американська „велика депресія”, власне, й була обумовлена зловживанням економічною свободою з боку великого капіталу, який заради вузько корпоративних та особистих інтересів суттєво гальмував розвиток середнього класу, використовуючи свою надмірну політичну впливовість.

Домінування великого капіталу в американській політиці у перші десятиріччя ХХ століття призвели до економічної кризи, коли тільки за три роки (1926 – 1929) – рівень виробництва знизився удвічі (з 100 мільярдів доларів до 55), безробіття зросло з 4 до 25 відсотків, зазнала краху Нью-Йоркська фондова біржа, масово закривалися підприємства, а вироблені харчові й промислові товари знищувалися через надзвичайно низьку купівельну спроможність населення. Тодішнє політичне керівництво країни – президент Г. Гувер і Республіканська партія – обрали класичну ліберальну тактику „нічної варті”, яка не втручалася в процес регулювання економіки або вносила його в інтересах великого капіталу.

Політична мудрість Ф. Рузвельта полягала в тому, що він одним з перших зрозумів справжні причини „великої депресії” і з перших днів свого президентства знайшов правильне рішення. Так, коли протягом 1929 – 1932 років закрилося 500 банків і за браком програми страхування вкладів у повітрі розчинилося 9 мільйонів накопичувальних рахунків громадян, Ф. Рузвельт вдався до рішучих авторитарних дій, які мали серйозну підтримку середнього класу. Завдяки народній підтримці він змусив Конгрес ухвалити надзвичайний банківський акт, на чотири доби закрити усі банки в країні і розпочав реорганізацію економіки методами державного регулювання, віддаючи пріоритет політико-економічним інтересам середнього класу.

Тільки за перші 60 днів свого президентства Ф. Рузвельт, незважаючи на закиди республіканців щодо авторитарних методів управління, спромігся провести через вищий законодавчий орган країни необхідні базові закони „Нового курсу”. Своє бачення ролі держави в регулюванні економічних свобод громадян Ф. Рузвельт пояснював просто: „Було б абсолютно неправильно заходи, що вживалися нами, називати формою урядового контролю над фермерським господарством, промисловістю і транспортом. Це, швидше, було партнерство – партнерство фермерського господарства, промисловості і транспорту” [6, с. 321].

Як бачимо, американському суспільству (і не в останню чергу його лідеру Ф. Рузвельту) у кризовий період вистачило волі, рішучості й мужності обмежити політико-економічні права і свободи великого капіталу, примусивши його працювати на середній клас – на демократію. Законодавчими рішеннями „Нового курсу” було оновлено демократію, а хижацькі апетити капіталу було каналізовано у зовнішньоекономічну діяльність.

Сучасній Україні важливо бачити те, що у своїй політичній боротьбі з великим капіталом Ф. Рузвельт спирався саме на середній клас, звертаючись до нього безпосередньо через радіо (бесіди „біля каміна”). Як згадує один з помічників президента С. Розенман, „в ході кожної сесії (законодавчих органів штатів) він (Ф. Рузвельт) звертався до людей за підтримкою в його боротьбі з цими органами. Після кожної такої бесіди на законодавців буквально падала злива листів, і вони ставали гострою зброєю Рузвельта у всіх його діях, спрямованих на ухвалення нових законів” [6, с. 312].

Такий детальний екскурс в політичну історію США дозволяє нам, українцям, глибше зрозуміти особливості становлення нашої державної незалежності. На самому її початку колишня партійно-комсомольська номенклатура несподівано для себе отримала нечувану в СРСР політичну й економічну свободу. Скориставшись нею, вона перетворила приватизацію на „прихватизацію”, а формування широкого середнього класу – на розшарування суспільства, забезпечивши тим самим найсприятливіші умови для формування (з колишньої партноменклатури та її дітей) новітніх олігархів. В результаті, на думку Ю. Мацієвського, „в останні роки президентства Л. Кучми політичний режим в Україні мав вигляд змішаного правління близького оточення та окремих членів сім’ї Президента з впливом кількох конкуруючих фінансово-промислових груп. Кожна з них в обмін на лояльність до центру отримувала привілеї у своєму регіоні. Такий режим можна визначити як патримоніально-олігархічний авторитаризм” [5].

Політична риторика нового часу потребувала певної демократичної атрибутики, відтак нові олігархи від зловживання економічними свободами перейшли до зловживання свободами політичними, створюючи

під себе (а то й банальною „приватизуючи”) політичні партії. Внаслідок фінансових вливань у партійно-політичні проекти та інші форми закріплення у владі перетворили Верховну Раду України на політичний бізнес-клуб, а народне волевиявлення переросло з форми демократії на гібрид сумновідомого „одобрямсу”, який забезпечує убогий вибір „з кількох олігархічних бід найменшу”.

З транзитології відомо, що за таких умов демократія радше встановлюється радикальними (навіть авторитарними – згадаймо Ф. Рузвельта) методами, аніж суто демократичними процедурами на кшталт дострокових виборів. Цю тенденцію як універсальне явище на шляху від тоталітаризму до демократії досить детально описано в статті „Історична місія сучасного авторитаризму” [2].

Україні потрібен свій „Новий курс”. Курс запобігання зловживанню як політичними, так й економічними свободами. Курс розширення і зміцнення середнього класу як основи незворотності демократичного розвитку. Його інтуїтивно намагався прокласти В. Ющенко, проголошуючи на початку свого президентства тезу про відокремлення влади від бізнесу. На жаль, ключове рішення української демократії так і лишилося нереалізованим, а основні політичні партії ретельно контролюються олігархією. Зокрема, як зазначає газета „Сьогодні”, фінансування Партії регіонів забезпечується провідними „регіоналами”, найголовнішим з яких є, звичайно ж, Р. Ахметов. Генеральними спонсорами БЮТу називають О. Фельдмана (АВЕК), Б. Губського, братів-банкірів С. та О. Буряків („Брокбізнесбанк”), Т. Васадзе (АвтоЗАЗ), К. Жеваго („Фінанси і кредит”, Полтавський ГЗК), О. Абдулліна („Гермес інвестхолдинг”), Є. Стрибаву („Гаврилівські курчата”), А. Верьовського (ЗАТ „Соняшник”, ТОВ „Агроекспорт”, ТОВ „Холд-інвест”, ТОВ „Украгроекспорт”), Н. Королівську („Луганськхолод”).

Генеральним спонсором „Народного союзу „Наша Україна” називають І. Коломойського, С. Таруту, В. Гайдука, П. Порошенка, О. Третьякова, М. Мартиненка, Є. Червоненка [9]. З „придбанням” Д. Жванією для „Народної самооборони” Ю. Луценка партії „Вперед, Україно!” і приєднанням її до мегаблоку „Наша Україна – Народна самооборона” всі потенційні переможці дострокових парламентських виборів в Україні стали закритими акціонерними політичними товариствами великого українського капіталу. Отже, риторичним залишається питання, чиї інтереси (олігархів чи середнього класу) захищатимуть у парламенті ці політичні сили. Адже саме олігархи „замовляють музику” на дострокових парламентських виборах.

За таких умов дострокові парламентські вибори не тільки не сприятимуть подоланню нинішньої кризи, але й можуть загострити його, оскільки обраний спосіб виходу з кризи не усуває причин, що її породили – зловживання політичною та економічною свободою з олігархічними

угрупованнями та політичними партіями великого капіталу. Маловірогідною (після того, як В. Ющенко особисто сформував першу десятку виборчого списку демократичного мегаблоку) є й ситуація з перетворенням нашого Президента на українського Ф. Рузвельта. Адже для цього йому необхідно повстати проти олігархів, в тому числі й проти власного партійного блоку. Лише в такий спосіб він може сподіватися на широку підтримку українського середнього класу, малочисельність і політична несформованість якого давно вже стала у вітчизняному політикумі „притчею во язьцех”.

Література:

1. **Александрова О.** Идеиный фон становления российского среднего класса // *Общественные науки и современность*. – 1999. – № 1. – С. 20 – 21.
2. **Афонін Е., Мартинов А.** Исторична місія сучасного авторитаризму // *Політичний менеджмент*. – 2006. – № 6. – С. 52 – 62.
3. **Афонін Е., Радченко О.** А. де Токвіль і загроза надуживання свободою політичних об'єднань в сучасній Україні // *Матеріали наукової конференції за міжнародною участю „Стратегія реформування державного управління на засадах демократичного врядування”*. – Київ, 31 травня 2007 р.
4. Конституція США / <http://www.umopit.ru/texts/USA.htm>.
5. **Мацієвський Ю.** Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після „помаранчевої революції” // *Політичний менеджмент*. – 2006. – № 5. – С. 16 – 32.
6. **Моррис Д.** Игры политиков / Пер с англ. Н. А. Анастасьева. – М.: ООО „Издательство АСТ”, 2004. – 381 с.
7. **Разин В. И.** Политическая организация общества. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 240 с.
8. **Токвиль, Алексис де.** Демократия в Америке: Пер. с фр. / Токвиль, Алексис де; Предисл. Г. Дж. Ласки; Коммент. В. Т. Олейника. – М.: Весь Мир, 2000. – 560 с.
9. **Чаленко О.** \$5.000.000 за значок депутата. Обзор политических предложений ведущих „игроков рынка” // *Сегодня*. – 2997. – 9 липня. – <http://www.segodnya.ua/news/255091.html>